

ПЕДАГОГІКА

УДК 378:372.8:331.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-1-28>

Ельвіза АБІЛЬТАРОВА,

orcid.org/0000-0001-9747-3303

кандидат педагогічних наук, доцент,

здобувач лабораторії професійного навчання на виробництві

Інституту професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук України

(Київ, Україна) *elviza2008@gmail.com*

ПРИНЦИПИ Й КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ ЗМІСТУ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ З ОХОРОНИ ПРАЦІ

Статтю присвячено проблемі формування культури безпеки професійної діяльності в майбутніх інженерів з охорони праці. Автор актуалізує увагу на необхідності розгляду й обґрунтування теоретико-методологічних основ структуризації змісту формування культури безпеки професійної діяльності в майбутніх інженерів з охорони праці. Обґрунтовано чинники, що впливають на структуризацію змісту, визначені й розкриті критерії його проектування. Виділено принципи структуризації змісту, орієнтовані на формування в учнів культури безпеки професійної діяльності: принцип безперервності, міждисциплінарної інтеграції, перспективності, культурологічної спрямованості. Установлено змістові компоненти культури безпеки професійної діяльності: працезахоронний, організаційно-управлінський, правовий, ергономічний, здоров'язберігаючий, комунікативний. Працезахоронний компонент передбачає оволодіння студентами інженерно-технічними, санітарно-гігієнічними, інформаційно-аналітичними, моніторинговими знаннями й вміннями. Організаційно-управлінський компонент передбачає формування в студентів знань і вмінь щодо створення, функціонування й удосконалення системи управління охороною праці на підприємстві, в установах та організаціях. Правовий компонент спрямований на формування правових знань і практичних умінь застосування законодавчих і нормативних вимог у галузі охорони праці. Ергономічний компонент сприяє цілісному уявленню про ергономічні особливості трудового процесу, методи і способи створення комфортних і безпечних умов праці. Здоров'язберігаючий компонент включає систему медико-біологічних знань про методи й засоби профілактики загальних і професійних захворювань, способи зміцнення здоров'я. Комунікативний компонент забезпечує розвиток комунікаційних умінь і навичок міжособистісної взаємодії.

Ключові слова: культура безпеки професійної діяльності, професійна підготовка інженерів з охорони праці, структуризація змісту, принципи відбору, критерії відбору.

Elviza ABILTAROVA,

orcid.org/0000-0001-9747-3303

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Research Scholar of the Laboratory of Vocational Training in Production

Institute of Vocational Education and Training of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) *elviza2008@gmail.com*

PRINCIPLES AND CRITERIA FOR THE CONTENT SELECTION ON FORMATION OF THE SAFETY CULTURE OF PROFESSIONAL ACTIVITIES OF OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH ENGINEERS

The article is devoted to the problem of formation of the safety culture of professional activity among future occupational safety and health engineers. The author actualizes attention to the need to consider and substantiate the theoretical and methodological foundations of structuring the content of formation of the culture of safety of professional activity among future occupational safety and health engineers. The factors influencing the structuring of the content have been substantiated; the criteria for its design have been determined and disclosed. The principles of the content structuring, focused on the formation of the safety culture of professional activity in students, are highlighted i.e. the principle of continuity, interdisciplinary integration, prospects, and cultural orientation. The content components of the culture of safety of professional activity have been established i.e. labor protection, organizational and managerial, legal, ergonomic, health-preserving, and communicative. The labor protection component provides for the mastery by students of engineering and technical, sanitary and hygienic, information and analytical, monitoring kinds of knowledge and skills. The organizational and managerial component involves the formation of students' knowledge and skills on the

creating, functioning and improving the occupational safety and health management system at enterprises, institutions and organizations. The legal component is aimed at the formation of legal knowledge and practical skills in the application of legislative and regulatory requirements in the field of labor protection. The ergonomic component contributes to the holistic understanding of the ergonomic features of the work process, methods and ways of creating a comfortable and safe working environment. The health-preserving component includes a system of biomedical knowledge about methods and means of preventing general and occupational diseases, and ways to promote health. The communicative component provides the development of communication skills and interpersonal interaction skills.

Key words: *safety culture of professional activity, vocational training of occupational safety and health engineers, content structuring, selection principles, selection criteria.*

Постановка проблеми. В умовах стрімкого зростання технологій, упровадження нових систем «людина-машина» культура безпеки професійної діяльності є важливим складником безпечної організації праці на виробництві. Інженер з охорони праці як уповноважена особа забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці, відповідальна за організацію правових, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних, соціально-економічних, лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на запобігання виробничому травматизму, повинен мати високий рівень культури безпеки. Зважаючи на викладене, формування культури безпеки професійної діяльності в майбутніх інженерів з охорони праці є актуальним для дослідження.

У процесі наукового пошуку нами встановлена гостра необхідність в аналізі навчальних планів, вивченні освітніх програм з метою визначення змістових компонентів культури безпеки. Це обґрунтовується тим, що відбір і структурування змісту формування культури безпеки професійної діяльності в майбутніх інженерів з охорони праці повинні сприяти розвитку цінностей та установок безпеки, уявлень про норми й правила безпечної поведінки та безпечного здійснення трудової діяльності.

Аналіз досліджень. Проблемою структурування змісту навчання на основі принципів відбору змісту займалися такі відомі вчені, як І. Лернер, В. Ледньов, В. Краєвський, М. Скаткін, С. Батишев. Науково-педагогічні праці вітчизняних дослідників: Р. Гуревича, В. Лозовецької, І. Козловської, Т. Волкової, М. Фоміної, О. Коваленко, Н. Брюханової – також присвячені цій тематиці. Разом із тим, попри велику різноманітність досліджень, проблема структурування змісту формування культури безпеки професійної діяльності потребує більш глибокого дослідження й уточнення.

Мета статті – визначити фактори й критерії відбору змісту формування культури безпеки професійної діяльності в майбутніх інженерів з охорони праці, розкрити змістові компоненти формування культури безпеки професійної діяльності (далі – КБПД) у майбутніх інженерів з охорони праці.

Виклад основного матеріалу. Численні дослідження показують, що важливим компонентом

проекування змісту є чинники і критерії відбору. Результати проведеного теоретичного аналізу дають визначити чинники структурування змісту формування КБПД інженерів з охорони праці: обов'язків облік ієрархії комплексних цілей і завдань формування КБПД майбутніх інженерів з охорони праці; збагачення навчального матеріалу культурологічними смисловими значеннями, мотиваційно-ціннісними установками до формування культури безпеки; організаційно-педагогічні можливості закладу вищої освіти. Крім того, спираючись на дослідження Ю. Бабанського, І. Підкасистого, І. Лернера, М. Скаткіна, нами відокремлені критерії відбору і структурування змісту формування КБПД інженерів з охорони праці: критерій цілісного відображення структурних компонентів КБПД (культури охорони праці, культури праці, культури здоров'я, загальної культури) у професійній підготовці інженерів з охорони праці; критерій відповідності змісту КБПД віковим та індивідуальним особливостям студентів; критерій високої наукової й практичної значущості змісту навчального матеріалу; критерій відповідності змісту навчального матеріалу вимогам суспільного розвитку й науково-технічного прогресу в галузі використання безпечних методів і безпечних технологій; критерій відповідності змісту навчально-методичній і матеріально-технічній базі; критерій обліку міжнародних стандартів як галузі забезпечення безпеки, орієнтація змісту на європейські стандарти безпеки праці й охорони здоров'я; критерій реалізації практико-орієнтованих завдань, спрямованих на всебічний розвиток особистості, формування мотиваційно-ціннісного ставлення до культури охорони праці, культури здоров'я, культури праці, розвиток світоглядних, культурологічних і професійних цінностей у галузі охорони праці; критерій гуманістичної спрямованості, пріоритетом якого є загальнолюдські цінності, вільний розвиток особистості, повага до гідності людини, належні безпечні й здорові умови праці, збереження здоров'я й життя в процесі професійної діяльності.

У процесі обґрунтування принципів відбору змісту формування КБПД є гостра необхідність висвітлити такі вимоги до його структурування:

– компоненти змісту повинні відповідати видам професійної діяльності інженера з охорони праці, будучи самостійними частинами й утворюючи при цьому взаємопов'язану цілісну систему;

– зміст навчального матеріалу має базуватися на раніше сформованих знаннях і вміннях, отриманих при вивченні дисциплін загальногуманітарної та соціально-економічної підготовки: «Культурологія», «Правознавство», «Хімія», «Фізика», «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці»;

– єдність змістової й процесуальної сторін навчання, що виражається в практичному застосуванні сформованих знань у галузі охорони праці в професійній діяльності;

– облік професійно-особистісних якостей, прикмет майбутньому інженеру з охорони праці, який здійснює процес формування КБПД через культуру охорони праці, культуру здоров'я, культуру праці;

– готовність і вмотивованість студентів до вирішення завдань професійної діяльності, спрямованої на запобігання травмонебезпечним ситуаціям і збереження здоров'я й життя в процесі праці.

Важливим етапом проектування змісту є обґрунтування *принципів відбору*. Результати аналізу наукової літератури демонструють різні підходи вчених до класифікації принципів відбору. Так, у процесі створення системи принципів побудови змісту професійної підготовки А. Беляєва використовувала загальні (гуманізація, науковість, систематичність, доступність) і розробила нові (єдність і взаємозв'язок загального, політехнічного та професійного навчання, комплексні міжпредметні зв'язки, професійна мобільність, стабільність і динамічність, інтеграція й диференціація) принципи побудови навчальних планів, програм і посібників (Беляєва, 1991: 93–124). На думку С. Батишева, для відбору змісту навчання необхідно враховувати принцип спадкоємності, інтегративності й модульності (Батишев, 1999: 237–250). У дослідженні при відборі змісту А. Бородієнко спиралася на контекстність, інноваційність та адаптивність (Бородієнко 2017: 287). Водночас учена В. Радкевич підкреслила важливість урахування особистісно-орієнтованого, діяльнісно-розвивального, компетентнісного, культурологічного підходів до відбору і структурування змісту професійно-технічної освіти (Радкевич 2010: 72–76). З огляду на теоретичні положення, у дослідженні визначені такі *принципи відбору і структурування* змісту КБПД інженерів з охорони праці: принцип безперервності, міждисциплінарної інтеграції, перспективності, культурологічної спрямованості.

Так, *принцип безперервності* формування КБПД означає структуро-логічну схему викладу

загально– та професійно-орієнтованих дисциплін у галузі охорони праці, у яких повинні бути передбачені змістові компоненти КБПД: працезахоронний, організаційно-управлінський, правовий, ергономічний, здоров'язберігаючий, комунікативний.

Принцип міждисциплінарної інтеграції має на увазі процес структурування навчального матеріалу, що відображає міжпредметний зв'язок між дисциплінами гуманітарної, загальнопрофесійної підготовки, усебічне вивчення понять, теорій та узгодженість в обговоренні проблем у сфері безпеки з позиції різних дисциплін. Цей принцип передбачає оптимальне поєднання змісту дисциплін професійної підготовки інженерів з охорони праці з погляду демонстрації єдиних і цілісних явищ і завдань професійної діяльності.

Принцип перспективності відбору змісту передбачає формування в майбутніх інженерів з охорони праці стійкого інтересу до проблем безпеки; розвиток потреб у працезахоронних знаннях і позитивних мотивів до культури безпеки; розвиток прагнення до саморозвитку й самовдосконалення свого рівня культури безпеки; розвиток досвіду рефлексії й досвіду безпечного здійснення професійної діяльності.

Принцип культурологічної спрямованості означає формування системи цінностей, що базуються на гуманістичній і культурологічній освітній парадигмі та спрямовані на професійний саморозвиток особистості, за допомогою встановлення поважних і рівних суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками освітнього процесу, креативного підходу до навчальної діяльності учнів. У процесі структурування змісту формування КБПД культурологічний компонент повинен бути передбачений не тільки в змісті дисциплін гуманітарного характеру, а й включений у навчальний матеріал дисциплін загально-професійної та професійної підготовки. Крім того, проектування змісту має передбачати високий ступінь самоорганізації пізнавальної діяльності учнів, де основою пізнання є усвідомлення цінностей і мотивів, спрямованих на формування культури безпеки професійної діяльності.

Отже, з огляду на встановлені фактори, принципи й критерії відбору і структурування змісту, ми дійшли висновку, що зміст формування КБПД майбутніх інженерів з охорони праці є взаємозалежною системою, яка представлена такими компонентами: працезахоронний, організаційно-управлінський, правовий, ергономічний, здоров'язберігаючий, комунікативний. Розглянемо більш детально зміст кожного компонента. Так, *працезахоронний компонент*, що є головною ланкою формування культури охорони праці як складового

елементу КБПД, передбачає оволодіння студентами інженерно-технічними, санітарно-гігієнічними, інформаційно-аналітичними, моніторинговими знаннями й уміннями та реалізується через зміст професійно-орієнтованих таких дисциплін, як «Гігієна праці і виробнича санітарія», «Електробезпека», «Пожежна безпека», «Атестація робочих місць», «Розслідування та аналіз нещасних випадків», «Контроль і нагляд у сфері безпеки», «Управління професійними ризиками», «Безпека технологічних процесів», «Вентиляція і кондиціонування повітряного середовища», «Документообіг у сфері охорони праці». Структурування наступного *організаційно-управлінського компонента* змісту формування КБПД бачимо в оновленні освіти через упровадження спецкурсу «Управління охороною праці», метою вивчення якого є формування в студентів знань і вмінь щодо створення, функціонування й удосконалення системи управління охороною праці на підприємстві, в установах та організаціях. Для виконання трудових функцій нормотворчої діяльності інженера з охорони праці вважаємо за потрібне в процесі відбору змісту КБПД передбачити *правовий компонент*, який буде реалізований через зміст дисципліни «Законодавчі і правові основи безпеки», спрямованої на формування правових знань і практичних умінь застосування законодавчих і нормативних вимог у галузі охорони праці. Важливим компонентом формування КБПД є *ергономічний*, представлений через зміст дисциплін «Ергономіка робочого місця» та «Психологія безпеки праці», що сприяють цілісному уявленню про ергономічні особливості трудового процесу, методи та способи створення комфортних

і безпечних умов праці при організації робочого місця й робочого простору, психологічні способи та методи підвищення безпеки праці. У процесі аналізу навчальних планів ми дійшли висновку про доцільність реалізації спецкурсу «Медико-біологічні основи безпеки», який закладений в основу *здоров'язберігаючого компонента*, що передбачає оволодіння студентами медико-біологічними знаннями про методи й засоби профілактики загальних і професійних захворювань, способи зміцнення здоров'я. У ході наукового пошуку нами встановлена важливість проектування самостійного *комунікативного компонента*, що реалізується через відбір і структурування дисциплін «Ділові комунікації» та «Педагогіка безпеки». Окреслені курси забезпечують розвиток комунікаційних умінь, що проявляються наявністю ораторських здібностей і харизматичності з метою переконання й мотивування працівників у дотриманні вимог охорони праці, підвищення зацікавленості працівників у поліпшенні умов праці, залучення їх у вирішення проблем, пов'язаних із безпекою праці.

Висновки. Отже, принципи й критерії відбору і структурування змісту становлять теоретико-методологічну базу дослідження та є основою для проектування змісту формування культури безпеки професійної діяльності в майбутніх інженерів з охорони праці, що являє собою взаємопов'язану систему, що включає такі компоненти: працезахоронний, організаційно-управлінський, правовий, ергономічний, здоров'язберігаючий, комунікативний. Перспективою дослідження є розробка технології формування культури безпеки професійної діяльності в майбутніх інженерів з охорони праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батышев С.Я. Профессиональная педагогика. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Ассоциация «Профессиональное образование», 1999. 904 с.
2. Беляева А.П. Дидактические принципы профессиональной подготовки в профтехучилищах : методическое пособие. Москва : Высшая школа, 1991. 208 с.
3. Бородієнко О.В. Теорія і практика розвитку професійної компетентності керівників структурних підрозділів підприємств сфери зв'язку : монографія / за наук. ред. В.О. Радкевич. Київ : ІПТО НАПН України, 2017. 422 с.
4. Радкевич В.О. Дидактичні підходи до відбору і структурування змісту професійно-технічної освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2010. Вип. 26. С. 72–77.

REFERENCES

1. Batyshev S.YA. Professional'naya pedagogika [Professional pedagogy]. 2-e izd. pererab. i dop. M.: Associaciya «Professional'noe obrazovanie», 1999. 904 p. [in Russian].
2. Belyaeva A.P. Didakticheskie principy professional'noj podgotovki v proftekhuchilishchah [Didactic principles of professional training in vocational schools] : metodicheskoe posobie. M.: Vysshaya shkola, 1991. 208 p. [in Russian].
3. Borodiienko O.V. Teoriia i praktyka rozvytku profesiinoi kompetentnosti kerivnykiv strukturnykh pidrozdiliv pidpriemstv sfery zviyazku [Theory and practice of developing professional competence of heads of structural divisions of communications enterprises]: monohrafiia / za nauk. red. Radkevych V.O. Kyiv: IPTO NAPN Ukrainy, 2017. 422 p. [in Ukrainian].
4. Radkevych V.O. Dydaktychni pidkhody do vidboru i strukturuvannia zmistu profesiino-tekhnichnoi osvity [Didactic approaches to the selection and structuring of the content of vocational education]. *Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*. 2010. Vyp. 26. pp. 72–77 [in Ukrainian].